

نشان قشون

رساله مصور در معرفی البسه قشون دوره قاجار

به کوشش علی بوذری^۱

با وجود آنکه رساله و رساله‌نویسی در ایران سابقه طولانی دارد، نقطه اوج تدوین رساله‌ها را باید دوره قاجار دانست؛ به شکلی که بسیاری از افراد، بنا به رتبه و موقعیت خود، برای سامان دادن به اوضاع مشاغل و اصناف، جنبش رساله‌نویسی را آغاز کردند. تدوین این رساله‌های گوناگون نشان از آن دارد که سفارش‌دهندگان، به اهمیت تدوین قانون در هر فن و صنعتی در جامعه قاجاری، که رفته رفته پای در دنیای مدرن می‌گذارد، آگاه بودند.

رساله‌های این دوره طیف متنوعی از عامیانه تا رسمی را در برمی‌گیرند و سفارش‌دهندگان و مخاطبان مختلفی از مردم عامی کوچک و بازار تا شاه و درباریان را شامل می‌شود. از میان رساله‌های عامیانه قاجاری، می‌توان به رساله در متعلقات به صنعت دلاکی^۲، از محمد کریم بن محمد ابراهیم کرمانی (۱۲۸۸ - ۱۲۲۵ ق.) اشاره کرد. این رساله در سال ۱۲۷۰ ق.، به درخواست کریم بن ابراهیم، برادر روحانی کربلائی رضا، شهپر به سلمانی، توسط مؤلف مذکور، در باب ساخت حمام و آداب حمام رفتن به رشته تحریر درآمده

۱. دانشجوی دکتری پژوهش هنر، دانشگاه هنر اصفهان.

۲. معالم القریه فی احکام الحسبه از ابن‌اخوه در قرن هفتم هجری قمری، یکی از نخستین رساله‌ها از این دست است که به شرح وظایف محتسب و شرح احکام شرعی می‌پردازد. برای اطلاعات بیشتر نگاه کنید به: شعار، جعفر، آئین شهرداری (معالم القریه فی احکام الحسبه)، محمد بن احمد، معروف به ابن‌اخوه، تهران، به اهتمام شهرداری تهران، تأویل، ۱۳۸۶.

۳. برای مطالعه بیشتر، نک: ماندانا رضوی زاده، «رساله در متعلقات به صنعت دلاکی»، پیام بهارستان، ش ۱۴/۲، ۱۳۹۰: ۶۹-۵۹.

نشان قشون: رساله مصور در معرفی البسه.../ به کوشش علی بوذری

است. از میان رساله‌های رسمی و درباری - که با حکم شخص شاه تدوین شده - می‌توان به رساله قانون نشان از عباس بن مسلم حاج میرزا آقاسی (۱۲۲۵-۱۱۹۸ ق.) اشاره کرد که به فرمان محمدشاه (حکومت ۱۲۶۴-۱۲۵۰ ق.) برای نظم دادن به امور اعطای نشان‌ها و القاب نگاشته شد.^۱

اکثر رساله‌هایی که به حکم شاه یا شاهزادگان تدوین شده، در باب نظم قشون و وظایف فرماندهان بوده و غالباً برای سهولت اطلاع و دسترسی همه افراد قشون، به شکل دفترچه‌ای منتشر و به اطراف و اکناف مملکت فرستاده می‌شده است. این رساله‌ها را می‌توان به دو قسم تقسیم کرد: نخست، رساله‌هایی که به ترتیب قشون می‌پرداختند. این رساله‌ها به نوع سامان‌دهی قشون و چگونگی قرارگیری افراد و ادوات در قالب دسته، گروه و فوج، و قوانین حاکم بر آنها و وظایف هر کدام اشاره دارند یا بر قواعد رژه رفتن سربازان، شیوه در دست گرفتن تفنگ و نیز چگونگی صف آرایی در میدان جنگ، شرحی داده‌اند. از این میان می‌توان رساله علم مشق توپ^۲ و قانون نظام^۳ را نام برد. دوم، رساله‌های که به شیوه پوشش و نشان‌های هر کدام از صاحب‌منصبان پرداخته است. برای مثال می‌توان به رساله قانون نشان اشاره کرد.

رساله مورد بررسی این مقاله در گروه دوم جای می‌گیرد. این رساله سه جلدی مصور - که با عنوان نشان قشون^۴ شناخته می‌شود - به معرفی تصویری یونیفرم‌های قشون در سپاه تحت فرماندهی ظل‌السلطان می‌پردازد.

سلطان مسعود میرزا قاجار (۱۲۶۶-۱۳۳۶ ق.)، ملقب به ظل‌السلطان، فرزند ارشد ناصرالدین شاه (حکومت ۱۲۶۴-۱۳۱۳ ق.) از عفت‌السلطنه، از زنان صیغه‌ای شاه بود. وی در سال ۱۲۷۷ ق.، در یازده سالگی، به حکومت مازندران و استرآباد و در سال ۱۲۷۹ ق.، در سیزده سالگی، به حکومت فارس و در سال ۱۲۸۳ ق.، در هفده سالگی، به حکومت اصفهان منصوب شد. حکومت او بر ایالات و ولایات جنوبی ایران بیش از ۳۵ سال به طول انجامید. قبل از حکومت اصفهان، ناصرالدین شاه مجلس عروسی باشکوهی برای او ترتیب داد و خواهرزاده خود، همدم الملوک، دختر میرزا تقی خان امیرکبیر، را به عقد او در آورد. ظل‌السلطان، قشون مجهز و منظمی پدید آورد و با باج‌گیری و اخذ مالیات‌های سنگین از رعیت، ثروتی

۱. برای مطالعه بیشتر نگاه کنید به: بوذری، علی، «رساله نشان‌های دولت ایران، نخستین کتاب چاپی مصور ایرانی»، کتاب ماه کلیات، ش ۱۵۹ (اسفند ۱۳۸۹): ۷۵-۷۰.

۲. کریشیش و میرزا محمد زکی یاور توپخانه؛ رساله علم مشق توپ؛ ۷۱-۱۲۷۰ ق.؛ ۵۸ صفحه + ۱۳ برگ جدول بزرگ؛ ابعاد کتاب ۱۶×۲۱ س. م.، ابعاد نوشتار ۱۴/۴×۸/۴ س. م.، ابعاد جداول ۳۵/۵×۴۲/۵ س. م.؛ ۱۴ خط در هر صفحه؛ کاتب: علی بن عبدالله طهرانی؛ حامی چاپ و چاپخانه: دارالفنون. محل نگهداری: تهران، کتابخانه ملی؛ قم، کتابخانه مسجد اعظم.

۳. تولوزن؛ قانون مشق نظام؛ ۱۲۶۷ ق.؛ ۴۲۷ برگ؛ ابعاد کتاب ۱۳/۵×۲۱ س. م.، ابعاد نوشتار: ۸/۵×۱۵ س. م.، ۱۵ سطر در هر صفحه؛ ۹۰ تصویر، تصویرگر: علی قلی خوئی؛ حامی چاپ: دارالفنون؛ چاپچی: عبدالمحمد. محل نگهداری: تهران، کتابخانه ملی.

۴. این عنوان در ابتدای کتاب ذکر شده بود که احتمالاً توسط کتابدار مجموعه ابداع شده است. شاید قانون لباس قشون عنوان مناسب‌تری باشد.

نشان قشون: رساله مصور در معرفی البسه.../ به کوشش علی بوذری

افسانه‌ای گرد آورد که به اعتراف خودش، برای ده نسل پس از او کافی بود. وی به پشتوانه ارتش محلی خود، اوامر حکومت مرکزی را نادیده می‌انگاشت و در سال ۱۳۰۰ ق.، به ناصرالدین شاه پیشنهاد کرد که حاضر است در ازای دریافت مقام ولایتعهدی، مبلغ هنگفتی پیشکش نماید. چون در این امر موفق نشد، در سال ۱۳۰۳ ق.، به طمع وزارت جنگ، اقداماتی کرد که آن هم بی‌نتیجه ماند.

وسعت ایالات و ولایات تحت حکومت وی بیش از دو پنجم کل خاک ایران بود و با قدرت و اختیاراتی که داشت، در واقع بر بخش بزرگی از خاک ایران سلطنت می‌کرد. قدرت بیش از حد ظل‌السلطان، با توجه به روابط نزدیک او با انگلیسی‌ها، روس‌ها را هم نگران کرده بود و ایشان در صدد تضعیف ظل‌السلطان بر آمد و سرانجام در این کار موفق شدند. ظل‌السلطان به دنبال گزارش‌های نگران‌کننده‌ای که از قدرت یافتن او به ناصرالدین شاه می‌رسید، روز دهم جمادی الثانی ۱۳۰۵ از حکومت فارس، بروجرد، عراق، خوزستان، یزد، کرمانشاه، کردستان، محلات، گلپایگان، خوانسار و چند ایالت دیگر معزول شد و فقط حکومت اصفهان برای او باقی ماند. قشون و اسلحه او هم به همان حدی که برای حکومت اصفهان کافی بود، تقلیل یافت.^۱ شاید نخستین جرقه‌های ایجاد یک قشون متمرکز، کارآمد و آموزش دیده در ایران، خیلی زودتر از حکومت ظل‌السلطان و از زمان صفوی زده شد. با سقوط خاندان صفوی، نیروی نظامی ایران رو به افول گذارد و به شکل سنتی بازگشت. رویارویی جدید ایران و روسیه - که مجهز به جدیدترین سلاح‌های رزمی آن زمان بودند - باعث شد فتحعلی شاه (حکومت ۱۲۵۰-۱۲۱۲ ق.) و ولیعهدش، عباس میرزا، به ضعف شدید قوای ایران پی برند. دولت ایران با امضای قراردادی با فرانسه در زمان ناپلئون، به بازسازی قشون پرداخت و مجدداً سپاهی در کنار قوای نظامی شکل گرفت که تا حدی با اصول نبردهای جدید آشنا بود. پس از مرگ عباس میرزا، این تشکیلات منظم دچار اختلال و فروپاشی شد. در دوران ناصرالدین شاه به صورت مقطعی، اصلاحات در ارتش صورت گرفت. قشون ظل‌السلطان در کنار قشون حکومت مرکزی، یکی از سپاهیان منظم آن دوره محسوب می‌شد.^۲

مهدی بامداد از قول لرد کرزن، سپاهیان ظل‌السلطان را بالغ بر ۲۱ هزار نفر می‌داند. اعتماد السلطنه نیز در روزنامه خاطرات خود از قول ظل‌السلطان، تعداد قشونش را چهل هزار نفر ذکر می‌کند. ناصرالدین شاه به واسطه وسعت قلمرو حکمرانی و داشتن نفرات نظامی زیاد، به غایت ظنین و وحشت زده بود که مبادا خیال طغیان در سر داشته باشد؛ به شکلی که پس از گزارش جنرال واگنر، درباره تعداد و کیفیت قشون او، در زمان سان دیدن از سواره‌های ظل‌السلطان، دستور داد تا افراد به جای تفنگ، چوب به دست بگیرند.^۳ به نظر می‌رسد ظل‌السلطان همت والایی در ترتیب و نظم قشون خود داشته است. این نظم و ترتیب هم از

۱. برای اطلاعات بیشتر درباره ظل‌السلطان نگاه کنید به: مسعود میرزا قاجار، تاریخ مسعودی، تهران، انتشارات یساولی (فرهنگسرا)، ۱۳۶۲؛ حسین سعادت نوری، ظل‌السلطان، تهران، ۱۳۴۷. بامداد، مهدی، شرح حال رجال ایران در قرن ۱۲، و ۱۳، و ۱۴ هجری. ج ۵، تهران، (بی‌نا)، ۱۳۴۷، ص ۷۸ - ۱۰۰.

۲. فرهنگند، جلال، «قشون دولت علیه ایران»، تاریخ معاصر ایران. ش ۳۶، زمستان ۱۳۸۴، ۳۱۶-۲۹۳.

۳. بامداد، مهدی، همان، ص ۸۰-۸۷.

نشان قشون: رساله مصور در معرفی البسه.../ به کوشش علی بوذری

حیث ساختار قشون و هم از حیث شکل و ظاهر قشون بود. رساله‌هایی چون *دستورالعمل نظامی*^۱ و *قوانین سواره فتح ناصری*^۲ - که به موضوعاتی چون مشق پیاده، تکلیف و کیل باشی، آجودان باشی، رهبر جوقة^۳، تعیین قراول^۴، سان دیدن و غیره می‌پردازد - به فرمان ظل السلطان تدوین و چاپ شدند که شاهدهی بر عزم ظل السلطان در تعلیم اصولی قشون خود است.

نسخه خطی مصور *قانون قشون* وجه دیگری از اهتمام وی به نظام‌مندی قشون را بیان می‌کند. این نسخه شیوه یونیفورم پوشیدن قشون را در قالب تعداد ۶۹ نگاره آبرنگی، ۲۱ مجلس در هر نسخه، نشان می‌دهد. ظل السلطان در اصفهان، سپاه ویژه‌ای به کمک مستشاران اطریشی تشکیل داده بود که از حیث لباس نیز شباهتی کامل با لباس لشکریان امپراتوری اطریش داشت.^۵

به نظر می‌رسد در ابتدا چندان نظم و ترتیبی در لباس قشون وجود نداشت. محمد شاه در بازگشت از هرات، طی فرمانی، همه نظامیان را موظف به پوشیدن لباس متحدالشکل کرد. این لباس از قذک^۶ و دارایی و شال ساده کرمانی تشکیل شده بود و پوست‌های شیرازی در کلبه^۷ و کلاه آن به کار می‌رفت. محمد شاه دلیل صدور این فرمان را یکسان شدن سپاه، بالا بردن ابهت سپاه در برابر دشمنان، سبک بودن نوع پوشش، کم هزینه بودن و ایجاد تفاوت میان لباس نظامیان با سایر گروه‌ها ذکر کرده است.^۸

نسخه مورد بررسی در کتابخانه خطی ابن مسکویه اصفهان شناسایی شده است. هسته این کتابخانه از کتاب های خطی و چاپ سنگی سربیی اهدایی مرحوم اکبر مسعود صارم الدوله (۱۲۶۴ - ۱۳۵۴ خورشیدی)^۹

۱. میرپنج مهاجر، عبدالکریم، ملقب به معتمدالسلطان، *کتابچه دستورالعمل نظامی*، اصفهان، ۱۳۰۴ ق.؛ کاتب: هادی، حامی چاپ: محمد ابراهیم باسهم‌چی؛ چاپخانه فرهنگ. محل نگهداری: قم، مسجد اعظم؛ قم، کتابخانه بیاض.

۲. میرپنج مهاجر، عبدالکریم، ملقب به معتمدالسلطان، *کتابچه قوانین سواره فتح ناصری*، اصفهان، ۱۳۰۵، نقاش: محمدعلی خان؛ حامی چاپ: محمد ابراهیم باسهم‌چی؛ چاپخانه فرهنگ. محل نگهداری: تهران، کتابخانه ملی؛ قم، مسجد اعظم؛ قم، کتابخانه بیاض.

۳. جوقة: واحد پیاده، کوچک‌تر از رسد یا دسته، متشکل از حداقل هشت سرباز (مدرسی، یحیی، حسین صامعی و زهرا صفوی مبرهن، *فرهنگ اصلاحات دوره قاجار، قشون و نظمیه*، تهران، دفتر پژوهش‌های فرهنگی، ۱۳۸۶، ص ۲۰۱).

۴. قراول: سربازی که در محلی معین به نگهبانی مشغول باشد (یحیی مدرسی و دیگران، همان، ص ۴۴۵).

۵. فرهمند، همان، ص ۲۹۴.

۶. قذک: جامه ابریشمین رنگین (دهخدا، *اعلی اکبر، لغت‌نامه*، ج ۱۰، تهران، دانشگاه تهران، ۱۳۷۳، ص ۱۵۴۰۳)

۷. کلبه یا کلیجه: جامه پنبه‌دار آجیده کرده (دهخدا، همان، ص ۱۶۳۳۱)

۸. خسرو بیگی، هوشنگ، «مقدمه‌ای بر تشکیلات اداری و نظامی ایران در اوایل دوره قاجار (۱۳۸۰-۱۳۶۴ هـ. ق.)»، *نامه انجمن*، شماره ۶، تابستان ۱۳۸۱، ص ۱۱۱-۸۳. ایمانیه، *مجتبی، تاریخ فرهنگ اصفهان*، اصفهان، دانشگاه اصفهان، ۱۳۵۵، ص ۲۵۰.

۹. اکبر مسعود صارم‌الدوله از رجال دوره قاجار و اوایل دوره پهلوی بود. وی هشتمین پسر شاهزاده ظل السلطان و نوه ناصرالدین شاه قاجار بود. صارم‌الدوله در سال ۱۲۹۴ خورشیدی وزیر فواید عامه شد و چند ماه پس از آن، به وزارت امور خارجه منصوب شد. او در سال ۱۲۹۶ والی اصفهان شد و در سال ۱۲۹۷ در کابینه وثوق‌الدوله با

نشان قشون: رساله مصور در معرفی البسه.../ به کوشش علی بوذری

تشکیل شده است. حدود سال ۱۳۰۱، برخی از این نسخه‌ها، که ماترک ظل السلطان بود، برای تجهیز کتابخانه مدرسه متوسطه صارمیه^۱ به کتابخانه اهدا شد و مابقی نیز در سال ۱۳۴۴ مستقیماً وقف کتابخانه فرهنگ اصفهان شد.

محمدعلی هدایت در مقدمه کاتالوگ این مجموعه می‌نویسد که کتب این کتابخانه عمدتاً مربوط به قرن سیزدهم و اوایل قرن چهاردهم هجری قمری است و در زمان ظل السلطان نوشته شده است. این نسخه‌ها یا به دستور ظل السلطان تدوین و استنساخ شده یا پیشکشی بوده که به او تقدیم شده است^۲

نسخه مورد بررسی در سه مجلد و هر مجلد شامل ۲۴ صفحه است. نسخه‌ها با پارچه بنفش تجلید شده و بر روی و پشت جلد، خطوطی با سفیدآب به شکل جدول نقش شده است. عطف نسخه‌ها چرم خردلی رنگ است. ابعاد جلد کتاب ۲۰×۲۴/۵ سانتیمتر و ابعاد کاغذ ۱۹×۲۴ سانتیمتر است. نگاره‌ها در جدول سه و پنج خطی، در ابعاد ۱۴/۸×۱۶/۳ سانتیمتر و به رنگ سرخ و سیاه تصویر شده است. هر مجلد به یکی از ارکان سه‌گانه قشون دوره قاجار، پیاده نظام، سواره نظام (۲۱ نگاره) و توپخانه (۲۱ نگاره)، می‌پردازد. در جلد داخلی نسخه‌های ۶۷۰ و ۶۷۱ نظامنامه کتابخانه مدرسه متوسطه اصفهان، به شرح زیر آمده است:

نظامنامه کتابخانه مدرسه متوسطه اصفهان، نمره ۵۴۰۸

۱- کتابخانه مدرسه متوسطه دارای ۵۰۰ جلد کتاب مذهبی- تاریخ[ی]- ادبیات[ی]- علمی- سیاسی و رمان بالسنه مختلفه است و برای استفاده عموم وقف شد.

۲- همه روزه کتابخانه باز است و هر کس می‌تواند با شرایط معین کتاب امانت گرفته و یا در کتابخانه مطالعه نماید.

۳- تا دو جلد کتاب با وثیقه، که معادل قیمت کتاب باشد، برای مدت ۱۵ روز امانت داده می‌شود.

۴- هرگاه کتابی پاره یا گم شود، جبران آن با کسی است که امانت گرفته و باید تعمیر [شود] یا عوض آن را ایتباع نماید.

صلاح‌الدین سفارت انگلیس وزیر مالیه شد. وی در این سمت همراه وثوق الدوله و نصرت‌الدوله قرارداد ۱۹۱۹ را که انگلیس پشتیبان و خواهان آن بود، امضاء نمود و در پیشبرد آن تلاش کرد. صارم‌الدوله پس از کنار رفتن کابینه وثوق‌الدوله در سال ۱۲۹۹ حکمران کرمان و در ۱۳۰۰ به ترتیب حکمران کرمانشاه و همدان بود. وی سپس از ۱۳۰۳ تا ۱۳۰۷ و بار دیگر در زمان رضا شاه در سال ۱۳۰۷، حکمران فارس بود. در سال ۱۳۰۸ صارم‌الدوله به خاطر متهم شدن به تحریک ایلات فارس بازداشت شد مدتی تحت نظر بود. او در سال ۱۳۱۰ اجازه یافت تا به املاک پهناور خود در اصفهان برود.

۱. این دبیرستان از سال ۱۳۰۰ در زمینی به ابعاد ۷۰۰۰ متر مربع تأسیس شد. از سال ۱۳۰۱ به بعد، هر سال یک کلاس به کلاس‌های متوسطه دبیرستان افزوده شد تا در سال ۱۳۰۴، دبیرستان دارای شش کلاس متوسطه بود و برای اولین بار بین شهرستان‌های ایران، موفق به صدور گواهینامه متوسطه شد. این مدرسه موجب ایجاد نهضت فرهنگی عظیمی در ایران شد و در حکم دارالفنون اصفهان و حتی جنوب ایران گردید.

۲. هدایت، محمدعلی، فهرست نسخه‌های خطی صارم‌الدوله، هدایی به کتابخانه فرهنگ، قم، مجمع ذخائر اسلامی، ۱۳۸۷، ص ۱۲.

نشان قشون: رساله مصور در معرفی البسه.../ به کوشش علی بوذری

۵- کتاب رمان و قصه از ماده نمره ۳ مستثنی و هر شبی ۵ شاهی کرایه داده می شود.
متولی مدرسه- محمود آقا انصاری
چاپخانه بامداد اصفهان، حکومت اصفهان
شرح نگاره‌ها و نوشته‌ها در این سه نسخه به شکل زیر است:

نسخه شماره ۳۸۶۷، شماره ثبت ۶۶۹.

الف - بیاض. (مهر کتابخانه فرهنگ اصفهان)

ب - بیاض.

ج. ۲۴ صفحه. کتاب نشان قشون دارای ۱۲ ورق. آقای صارم الدوله، مؤسس مدرسه متوسطه اصفهان، وقف مدرسه متوسطه اصفهان نمودند. ربیع الاول ۱۳۴۱. مهر وقف و مهر کتابخانه.

۱. سردوشی امیرتومان^۱ پیاده نظام^۲. صفحه نشان؛ طلای اشرفی، دو شیر خورشید و یکتاج طلای امپریال. در حاشیه آمده: هوالله تعالی شاناه العزیز، کتابچه نشان صاحب‌منصبان پیاده نظام حسب الامر مبارک بندگان حضرت مستطاب اقدس امجد ارفع اسعد والا آقای ظل السلطان - دامت شوکتہ و روحنا فداہ - (تصویر ۱)

۲. سردوشی سرتیپ^۳ اول پیاده نظام. صفحه نشان؛ طلای اشرفی، شیر خورشید با سه ستاره طلای امپریال. (تصویر ۱)

۳. سردوشی سرتیپ دوم [پیاده نظام]. صفحه نشان؛ طلای اشرفی، یکشیر خورشید، با دو ستاره طلای امپریال. (تصویر ۲)

۴. سردوشی سرتیپ سیم [پیاده نظام]. صفحه نشان؛ طلای اشرفی، یکشیر و خورشید و یک ستاره طلای امپریال. (تصویر ۲)

۵. سردوشی سرهنگی^۴ [پیاده نظام]. طلای اشرفی، یکخط قرمز در وسط، شیر و خورشید، با یک ستاره طلای امپریال. (تصویر ۳)

۶. سردوشی یاور^۵ اول [پیاده نظام]. صفحه نشان؛ طلای اشرفی، با دو خط قرمز در وسط، یکشیر و خورشید، با یک ستاره طلای امپریال. (تصویر ۳)

۷. سردوشی یاور دوم [پیاده نظام]. از طلای اشرفی، با دو خط در وسط و یکشیر خورشید از طلای

۱. امیر تومان: صاحب مرتبه‌ای بالاتر از میرپنجه و پایین‌تر از امیرنویان؛ فرمانده یک تومان یا دیویزیون. (یحیی مدرس و دیگران، همان، ص ۵۲).

۲. پیاده نظام: بخشی از نیروها که، به لحاظ سازمان، در مشق‌ها و عملیات پیاده حرکت می‌کنند (همان، ص ۱۱۶).

۳. سرتیپ: صاحب منصبی پایین‌تر از امیرتومان و بالاتر از سرهنگ؛ فرمانده یک یا دو فوج (همان، ص ۳۲۴).

۴. سرهنگ: مرتبه‌ای پایین‌تر از سرتیپی و بالاتر از یاور؛ فرماندهی فوج (همان، ص ۳۳۴).

۵. یاور: صاحب منصبی پایین‌تر از سرهنگ و بالاتر از سلطان؛ سرگرد (همان، ص ۶۲۴).

نشان قشون: رساله مصور در معرفی البسه.../ به کوشش علی بوذری

- امپریال و ستاره ندارد. (تصویر ۴)
۸. سردوشی نایب آجودان باشی [پیاده نظام]. از طلای اشرفی، با یک خط قرمز، یکشیر خورشید و یک ستاره طلای امپریال، زیر شیر [و] خورشید [از] نقره. (تصویر ۴)
۹. سردوشی آجودانی [پیاده نظام]. از طلای اشرفی، با سه خط قرمز، یکشیر و خورشید از طلای امپریال، زیر پای شیر از نقره. (تصویر ۵)
۱۰. سردوشی سلطانی [پیاده نظام]. از طلای اشرفی، با سه خط قرمز در وسط و یکشیر و خورشید از طلای امپریال. (تصویر ۵)
۱۱. سردوشی نایب اول [پیاده نظام]. از طلای اشرفی، با چهار خط قرمز، یکشیر و خورشید از طلای امپریال، یک ستاره از نقره. (تصویر ۶)
۱۲. سردوشی نایب دوم [پیاده نظام]. از طلای اشرفی، با چهار خط قرمز و یک شیر و خورشید از طلای امپریال، زیر پای آن از نقره. (تصویر ۶)
۱۳. سردوشی بیرقداران [پیاده نظام]. از گلابتون زرد، با سه خط قرمز و دو بیرق مطلای امپریال. (تصویر ۷)
۱۴. سردوشی وکیل باشی [پیاده نظام]. ماهوت گلی، با سه جناقی از گلابتون زرد. (تصویر ۷)
۱۵. سردوشی شیپورچی باشی [پیاده نظام]. از گلابتون زرد، با چهار خط قرمز و دو شیپور مطلا، زیر آن نقره. (تصویر ۸)
۱۶. بیاض.
۱۷. لباس تمام رسمی امیرتومان پیاده نظام. در ایام سلام از عبای اصفهانی رنگ شتری و شلوار ماهوت گلی، با دو یراق پهن. (تصویر ۹)
۱۸. لباس نیم رسمی امیرتومان [پیاده نظام]. از عبای آبی رنگ اصفهان، در فصل زمستان و تابستان. (تصویر ۹)
۱۹. لباس تمام رسمی سرتیپ پیاده نظام. از عبای شتری، شلوار ماهوت گلی یراق دار و کلاه با پره های قرمز و مشکی. (تصویر ۱۰)
۲۰. لباس نیم رسمی سرتیپ اول پیاده نظام. از عبای اصفهان در فصل زمستان. (تصویر ۱۰)

۱. آجودان باشی: مقام و منصب دستیار و معاون آجودان (همان، ص ۵۸۶).

۲. آجودان: صاحب منصب ملازم فرمانده کل، مأمور رسیدگی به وضعیت واحدها و قراولان درباری (همان، ص ۱۴).

۳. سلطان: صاحب منصبی پایین تر از یاور، یا سرکرده و بالاتر از نایب (همان، ص ۳۳۸).

۴. نایب: صاحب منصبی پایین تر از سلطان؛ پایین ترین مرتبه صاحب منصبی (همان، ص ۵۸۵).

۵. بیرق دار: فرد حامل بیرق در میدان های مشق و جنگ (همان، ص ۹۲).

۶. وکیل باشی: صاحب مرتبه ای پایین تر از نایب و بالاتر از وکیل؛ بالاترین مرتبه صاحب منصبی جزء (همان، ص ۶۱۶).

۷. شیپورچی باشی: رئیس شیپورچی ها (همان، ص ۳۷۲).

نشان قشون: رساله مصور در معرفی البسه.../ به کوشش علی بوذری

۲۱. لباس کشفای ایام مشق [پیاده نظام]. در فصل تابستان، با شلوار کشفای ایضا. (تصویر ۱۱)
۲۲. [سراستین] امیرتومانی، سرتیپی، سرهنگی، یآوری، سلطانی، نایبی، وکیل بیرق^۱، وکیل اول، وکیل و سرجوخه^۲ و کلاه نایبی در سلام و کلاه نمدی مشق با پر قرمز. (تصویر ۱۱)

نسخه شماره ۳۸۶۸، شماره ثبت ۶۷۰.

الف - بیاض. (مهر کتابخانه فرهنگ اصفهان)

ب - بیاض.

۱. سردوشی امیرتومانی توپخانه مبارکه. صفحه نشان طلای اشرفی، دو شیر و خورشید و یک تاج و دو لوله توپ از طلای امپریال. در حاشیه راست آمده: کتاب نشان اعضاء قشون، دارای ۱۲ ورق [است، که] آقای صارم الدوله، مؤسس مدرسه متوسطه اصفهان، وقف مدرسه متوسطه اصفهان نمودند. ربیع الاول ۱۳۴۱. (مهر وقف)
- در حاشیه چپ آمده: کتابچه نشان امتیازات صاحب منصبان توپخانه مبارکه، حسب الامر بندگان حضرت مستطاب اسعد اقدس ارفع امجد والا شاهزاده اعظم ولی نعمت زاده مفخم آقای ظل السلطان - دامت شوکنه و روحنا فداه - . (تصویر ۱۲)
۲. سردوشی سرتیپ اول [توپخانه مبارکه]. صفحه نشان؛ [از] طلای اشرفی، سه شیر خورشید و دو لوله توپ طلای امپریال. (تصویر ۱۳)
۳. سردوشی سرتیپ دوم [توپخانه مبارکه]. از طلای اشرفی، دو ستاره و دو لوله توپ از طلای امپریال. (تصویر ۱۳)
۴. سردوشی سرتیپ سیم توپخانه مبارکه. صفحه نشان؛ [از] طلای اشرفی، یک خورشید و دو لوله توپ طلای امپریال. (تصویر ۱۴)
۵. سردوشی سرهنگی توپخانه مبارکه. صفحه نشان؛ [از] طلای اشرفی، یک خط آبی در وسط، یک خورشید و دو لوله توپ از طلای امپریال. (تصویر ۱۴)
۶. سردوشی یاور اول [توپخانه مبارکه]. از طلای اشرفی، با دو خط آبی یک ستاره و دو توپ از طلای امپریال. (تصویر ۱۵)
۷. سردوشی یاور دوم [توپخانه مبارکه]. از طلای اشرفی، با دو خط آبی در وسط و دو لوله توپ از طلای امپریال. (تصویر ۱۵)
۸. سردوشی نایب آجودان باشی [توپخانه مبارکه]. [از] طلای اشرفی، با یک خط آبی و یک ستاره و دو توپ طلای امپریال. (تصویر ۱۶)

۱. وکیل بیرق: وکیل مأمور همراهی بیرق و بیرق دار (همان، ص ۶۱۵).

۲. سرجوخه: صاحب پایین ترین مرتبه نظامی، میان وکیل و سرباز (همان، ص ۳۲۶).

نشان قشون: رساله مصور در معرفی البسه.../ به کوشش علی بوذری

۹. سردوشی آجودان [توپخانه مبارکه]. [از] طلای اشرفی با سه خط آبی، دو توب طلای امپریال، زیر آن نقره. (تصویر ۱۶)
۱۰. سردوشی سلطان [توپخانه مبارکه]. [از] طلای اشرفی، با سه خط آبی و دو توب طلای امپریال. (تصویر ۱۷)
۱۱. سردوشی نایب اول [توپخانه مبارکه]. [از] طلای اشرفی، با چهار خط آبی و یک ستاره نقره، دو توب طلای امپریالی. (تصویر ۱۷)
۱۲. سردوشی نایب دوم [توپخانه مبارکه]. از طلای اشرفی، دو توب از طلای امپریالی، زیر توب از نقره. (تصویر ۱۸)
۱۳. سردوشی وکیل باشی [توپخانه مبارکه]. ماهوت آبی، با سه جناقی گلابتون زرد، حاشیه دار قرمز. (تصویر ۱۸)
۱۴. سردوشی شیپورچی باشی [توپخانه مبارکه]. مطلای اشرفی، با چهار خط آبی و دو شیپور مطلای امپریالی. (تصویر ۱۹)
۱۵. سردوشی سرهنگ قورخانه. طلای اشرفی، با یک خط آبی و یک ستاره، با علامت گلوله‌ها و سمبه از طلای امپریال. (تصویر ۱۹)
۱۶. بیاض.
۱۷. بیاض.
۱۸. لباس تمام رسمی امیرتومان توپخانه مبارکه. عبای شتری رنگ، با شلوار ماهوت گلی، دو یراق پهن، کلاه با پرهای سفید. (تصویر ۲۰)
۱۹. نیم‌رسمی امیرتومانی [توپخانه مبارکه]. از عبای اصفهانی کبود رنگ، با شلوار ماهوت آبی، با دو خط مغزی پهن. (تصویر ۲۰)
۲۰. تمام‌رسمی سرتیپی [توپخانه مبارکه]. از عبای شتری اصفهانی، شلوار ماهوت گلی یراق‌دار و کلاه با پرهای الوان قرمز و مشکی و آبی. (تصویر ۲۱)
۲۱. تمام‌رسمی سرهنگی [توپخانه مبارکه]. عبای شتری رنگ، شلوار ماهوت آبی با یک خط قرمز، قبطان سرسینه مشکی و کلاه با پرهای الوان آبی و سیاه و قرمز. (تصویر ۲۱)
۲۲. لباس کشباف ایام مشق [توپخانه مبارکه]. اصفهانی‌باف، با شلوار کشباف، کلاه سیاه تخم مرغی. (تصویر ۲۲)
۲۳. [سراستین] امیرتومانی، سرتیپی، سرهنگی، یاور، سلطانی، نایب، وکیل بیرق، وکیل اول، وکیل و سرجوخه و کلاه ناییبی در سلام و کلاه نمدی مشق با پرهای آبی. (تصویر ۲۲)

نسخه شماره ۳۸۶۹، شماره ثبت ۶۷۱.
الف - بیاض. (مهر کتابخانه فرهنگ اصفهان)
ب - بیاض.

۱. سردوشی امیرتومانی سواره نظام^۱. صفحه نشان؛ از نقره، دو شیر [و] خورشید و یک اسب از طلای امپریال باشد. در حاشیه چپ آمده: کتابچه علامت سردوشی صاحب منصبان سواره نظام بر حسب امر مبارک بندگان حضرت مستطاب اقدس اسعد ارفع امجد والا آقای ضل السلطان - دامت شوکته - . (تصویر ۲۳)
۲. سردوشی سرتیپ اول سواره نظام. صفحه نشان؛ از نقره، سه خورشید، با یک اسب از طلا. (تصویر ۲۴)
۳. سردوشی سرتیپ دوم سواره نظام. صفحه نشان؛ از نقره، دو خورشید و یک اسب از طلا. (تصویر ۲۴)
۴. سردوشی سرتیپ سیم سواره نظام. صفحه نشان؛ از نقره، یک خورشید و یک اسب از طلا. (تصویر ۲۵)
۵. سردوشی سرهنگ سواره نظام. صفحه نشان؛ از نقره، یک خورشید و یک اسب از طلا و یک خط قرمز در وسط نشان. (تصویر ۲۵)
۶. سردوشی یاور اول سواره نظام. صفحه نشان؛ از نقره، دو خط قرمز در وسط، یک خورشید و یک اسب از طلا. (تصویر ۲۶)
۷. سردوشی یاور دوم سواره نظام. صفحه نشان؛ از نقره، دو خط قرمز در وسط و یک اسب از طلا. (تصویر ۲۶)
۸. سردوشی نایب آجودان باشی سواره نظام. صفحه نشان؛ از نقره، یک خط قرمز در وسط، یک خورشید و یک اسب از طلا، جای پای اسب [از] نقره. (تصویر ۲۷)
۹. سردوشی آجودانی [سواره نظام]. از نقره، با سه خط قرمز در وسط و یک اسب طلا، خورشید ندارد، زیر پای اسب [از] نقره. (تصویر ۲۷)
۱۰. سردوشی سلطانی [سواره نظام]. صفحه نشان؛ از نقره و سه خط قرمز، با یک اسب از طلا. (تصویر ۲۸)
۱۱. سردوشی نایب اول [سواره نظام]. صفحه نشان؛ از نقره، با چهار خط قرمز یک خورشید و یک اسب از طلا. (تصویر ۲۸)
۱۲. سردوشی نایب دوم [سواره نظام]. صفحه نشان؛ از نقره، با چهار خط قرمز و یک اسب از طلا، جای پای اسب از نقره. (تصویر ۲۹)
۱۳. سردوشی بیرق دار [سواره نظام]. صفحه نشان؛ از نقره، با سه خط قرمز و دو بیرق مطابق نقشه. (تصویر ۲۹)
۱۴. سردوشی وکیل باشی [سواره نظام]. ماهوت گلی و سه جناقی از گلابتون. (تصویر ۳۰)
۱۵. سردوشی شیپورچی باشی [سواره نظام]. از نقره، با چهار خط قرمز و دو شیپور مطلا، زیر او [از] نقره.

۱. سواره نظام: قسمتی از قشون منظم که افراد آن در مشق‌ها و عملیات بر اسب سوار می‌شوند (همان، ص ۳۵۰).

نشان قشون: رساله مصور در معرفی البسه.../ به کوشش علی بوذری

(تصویر ۳۰)

۱۶. لباس تمام رسمی امیرتومانی [سواره نظام. بالا تنه] ماهوت آبی، با شلوار ماهوت گلی یراق دار.

(تصویر ۳۱)

۱۷. لباس نیم رسمی امیرتومانی [سواره نظام]. عباى اصفهانی باف زمستانی. (تصویر ۳۱)

۱۸. تمام رسمی سرتیپ اول [سواره نظام. بالاتنه] ماهوت آبی، با شلوار ماهوت گلی با یراق. (تصویر ۳۲)

۱۹. نیم رسمی سرتیپی [سواره نظام]. از عباى اصفهانی آبی رنگ زمستانی. (تصویر ۳۲)

۲۰. لباس کشفاف تابستانی. (تصویر ۳۳)

۲۱. [سرآستین] امیرتومانی، سرتیپی، سرهنگی، یوری، سلطانی، نایبی، وکیل بیرق، وکیل اول، وکیل و

سرجوخه و کلاه صاحب منصبی و کلاه نایبی^۱. (تصویر ۳۳)

۱. با سپاس از آقای مجید غلامی جلیسه که یادداشت‌های منتشر نشده خود را درباره چاپ سنگی اصفهان، در اختیار این پژوهش قرار دادند و آقای مهندسی که دسترسی به این نسخه را آسان نمودند.

نشان قشون: رساله مصور در معرفی البسه.../ به کوشش علی بوذری

پیام بهارستان / ۲۰، س ۴، ش ۱۶ / تابستان ۱۳۹۱

نشان قشون: رساله مصور در معرفی البسه... / به کوشش علی بوذری

پیام بهارستان / ۲۵، س ۴، ش ۱۶ / تابستان ۱۳۹۱

نشان قشون: رساله مصور در معرفی البسه... / به کوشش علی بوذری

پیام بهارستان / ۲۴، س ۴، ش ۱۶ / تابستان ۱۳۹۱

نشان قشون: رساله مصور در معرفی البسه... / به کوشش علی بوذری

پیام بهارستان / ۲۵، س ۴، ش ۱۶ / تابستان ۱۳۹۱

نشان قشون: رساله مصور در معرفی البسه.../ به کوشش علی بوذری

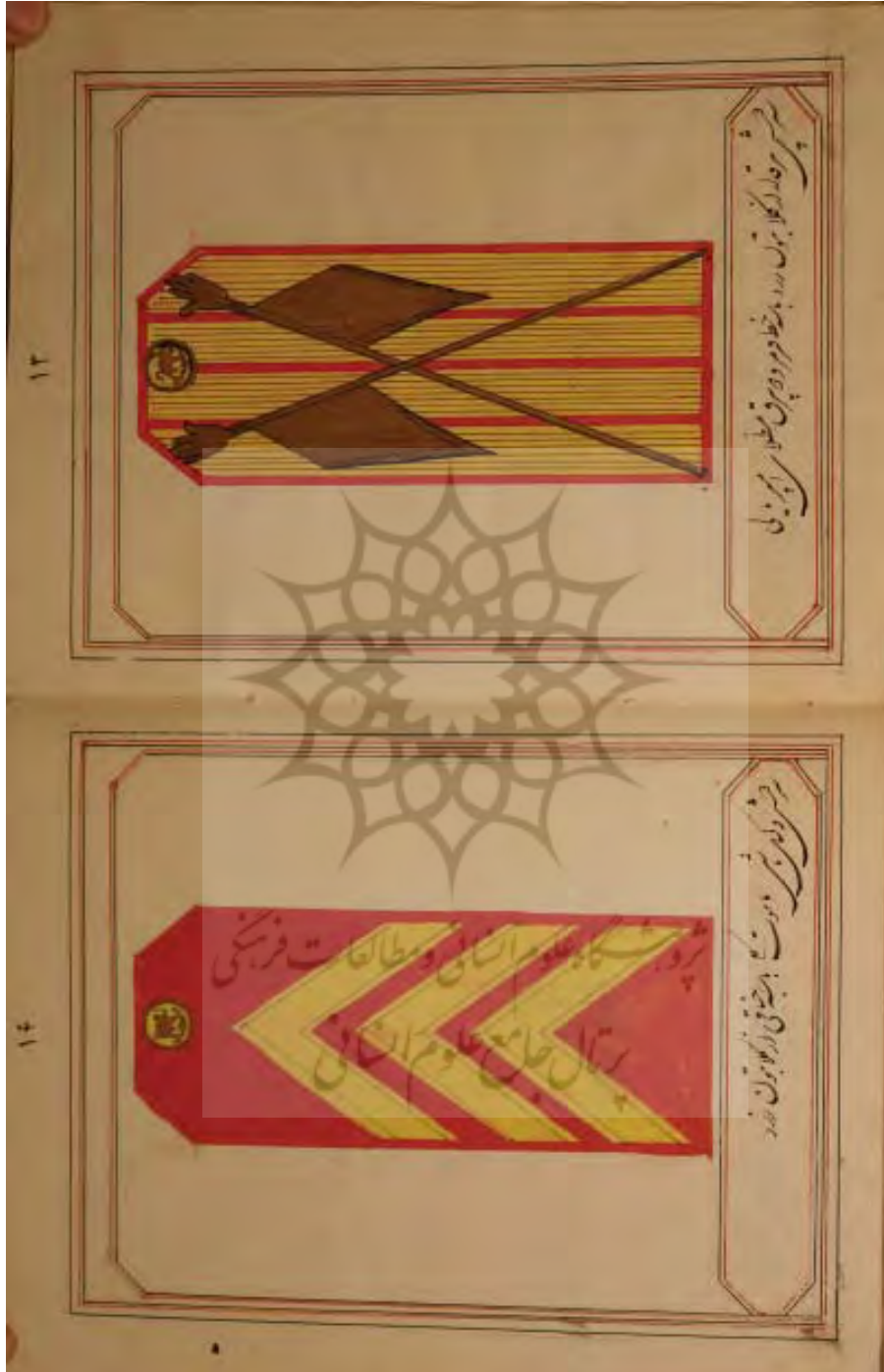
پیام بهارستان / ۴۲، س ۴، ش ۱۶ / تابستان ۱۳۹۱

نشان قشون: رساله مصور در معرفی البسه... / به کوشش علی بوذری

پیام بهارستان / ۲۵، س ۴، ش ۱۶ / تابستان ۱۳۹۱

نشان قشون: رساله مصور در معرفی البسه... / به کوشش علی بوذری

پیام بهارستان / ۴، س ۴، ش ۱۶ / تابستان ۱۳۹۱

نشان قشون: رساله مصور در معرفی البسه... / به کوشش علی بوذری

نشان قشون: رساله مصور در معرفی البسه.../ به کوشش علی بوذری

پیام بهارستان / ۲۵، س ۴، ش ۱۶ / تابستان ۱۳۹۱

نشان قشون: رساله مصور در معرفی البسه.../ به کوشش علی بوذری

پیام بهارستان / ۴۲، س ۴، ش ۱۶ / تابستان ۱۳۹۱

نشان قشون: رساله مصور در معرفی البسه... / به کوشش علی بوذری

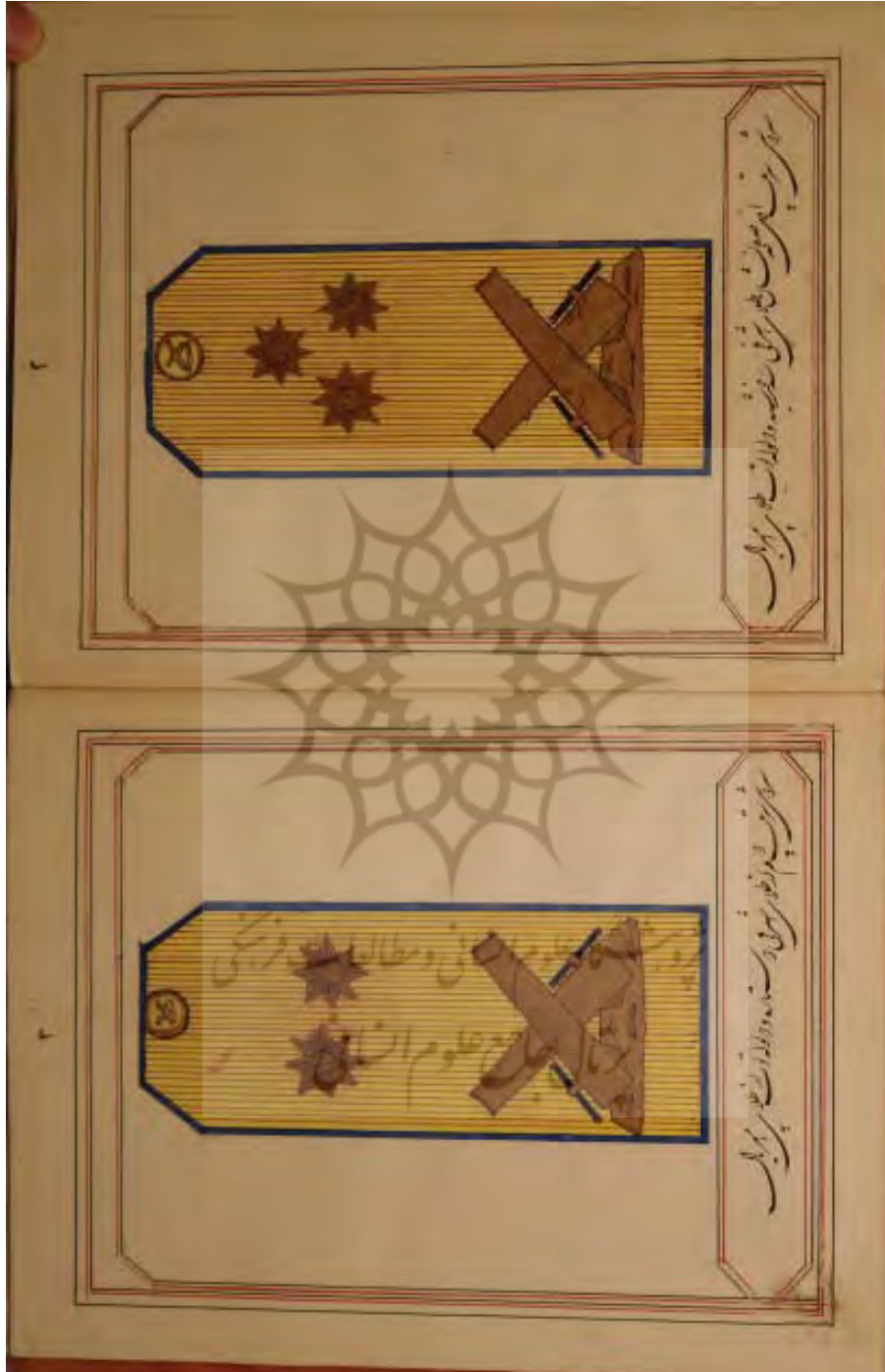
پیام بهارستان / ۳۰، س ۴، ش ۱۶ / تابستان ۱۳۹۱

نشان قشون: رساله مصور در معرفی البسه... / به کوشش علی بوذری

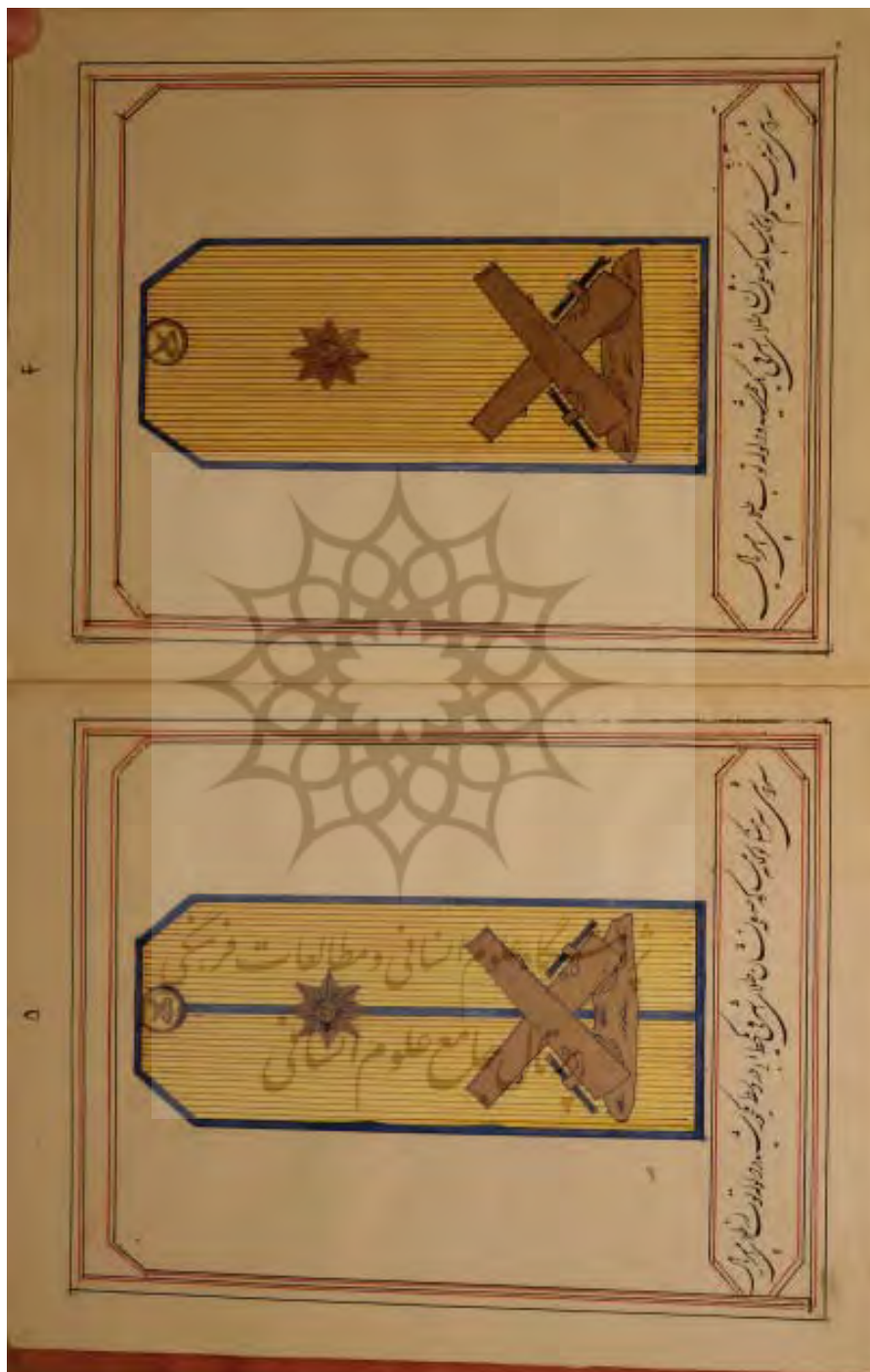
پیام بهارستان / ۴۰د، س ۴، ش ۱۶ / تابستان ۱۳۹۱

نشان قشون: رساله مصور در معرفی البسه... / به کوشش علی بوذری

پیام بهارستان / ۲۵، س ۴، ش ۱۶ / تابستان ۱۳۹۱

نشان قشون: رساله مصور در معرفی البسه... / به کوشش علی بوذری

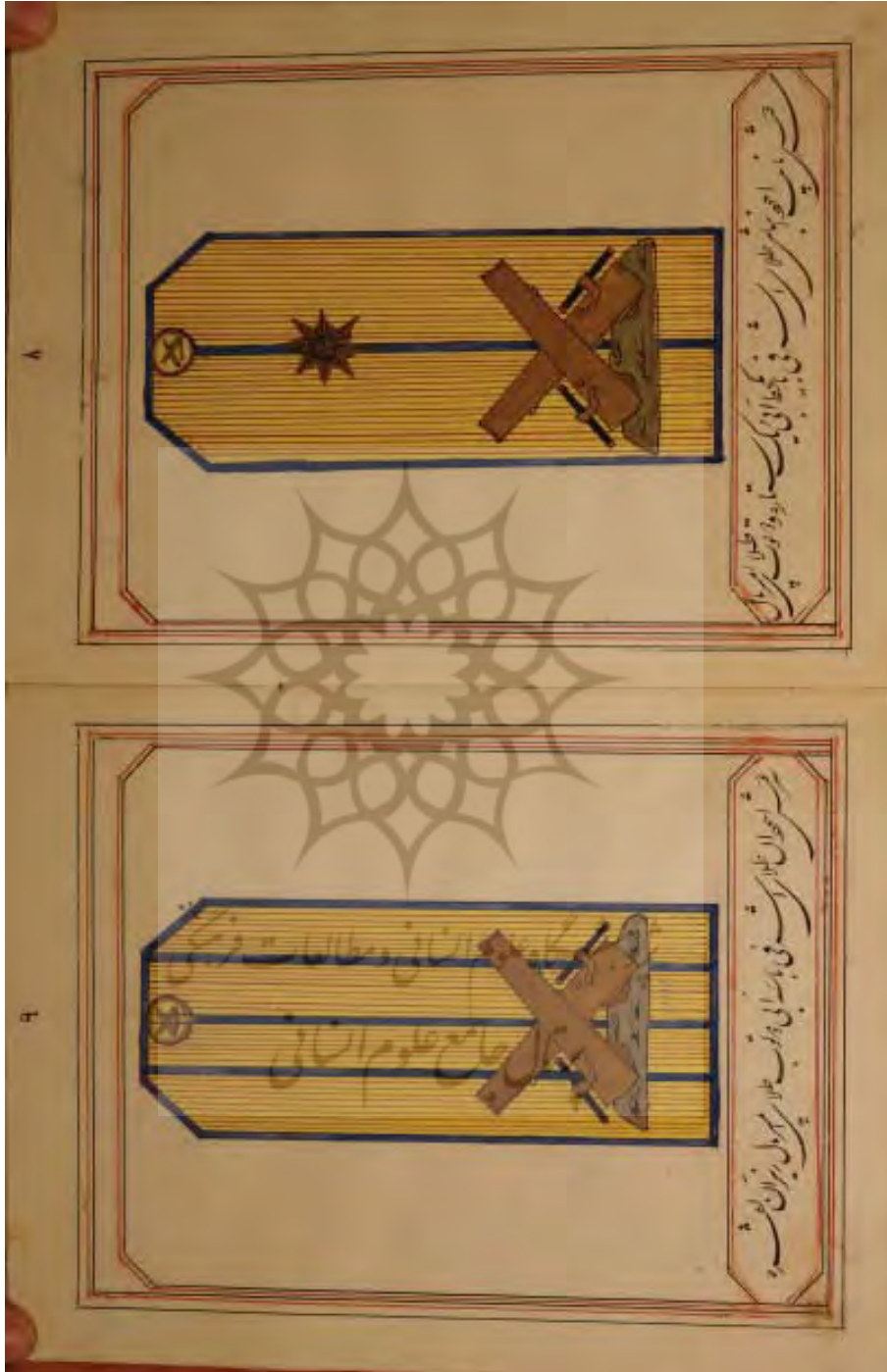
پیام بهارستان / ۲۰، س ۴، ش ۱۶ / تابستان ۱۳۹۱

نشان قشون: رساله مصور در معرفی البسه... / به کوشش علی بوذری

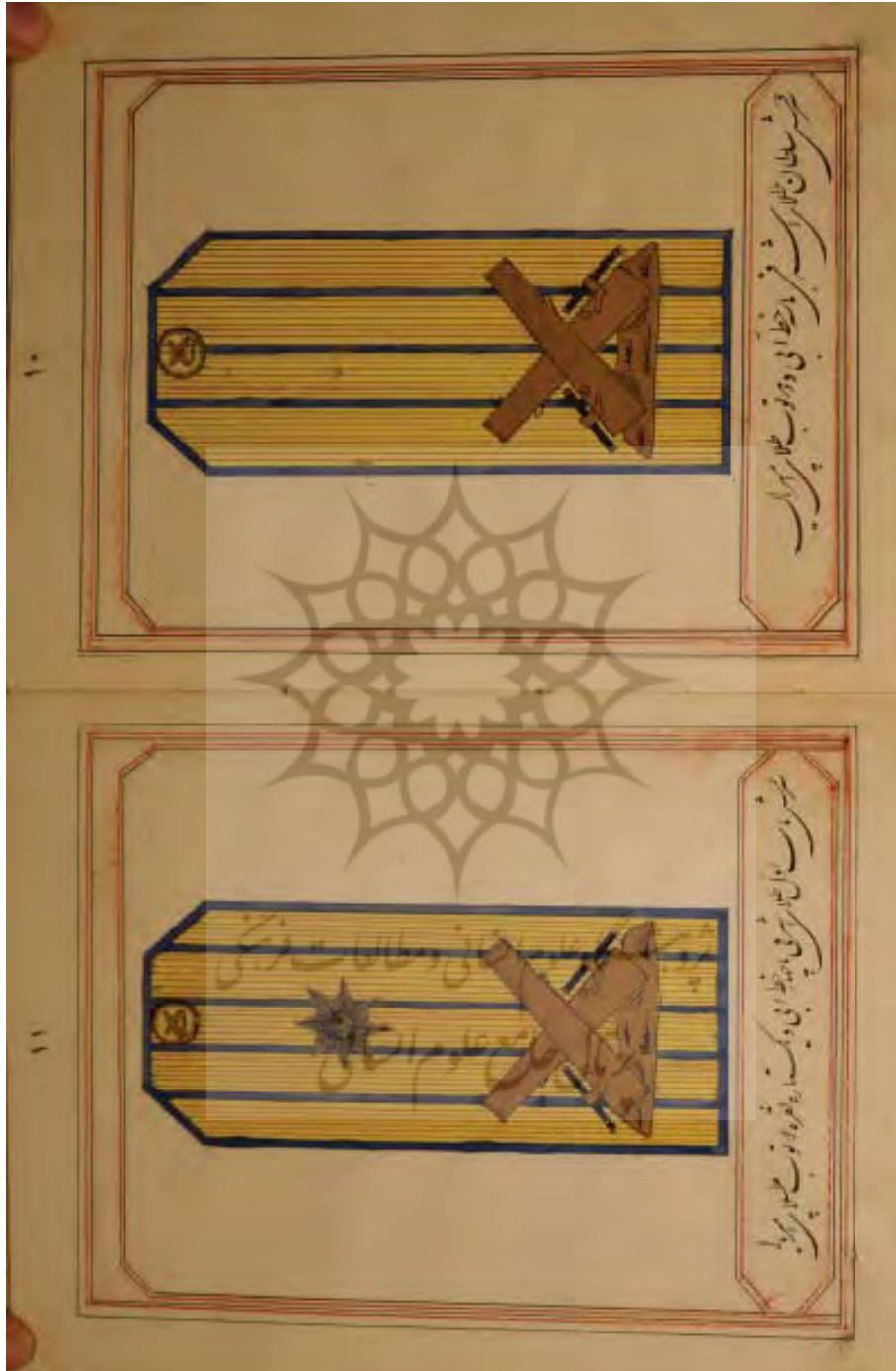
پیام بهارستان / ۴۰، س ۴، ش ۱۶ / تابستان ۱۳۹۱

نشان قشون: رساله مصور در معرفی البسه.../ به کوشش علی بوذری

پیام بهارستان / ۲۴، س ۴، ش ۱۶ / تابستان ۱۳۹۱

نشان قشون: رساله مصور در معرفی البسه.../ به کوشش علی بوذری

پیام بهارستان / ۴۲، س ۴، ش ۱۶ / تابستان ۱۳۹۱

نشان قشون: رساله مصور در معرفی البسه... / به کوشش علی بوذری

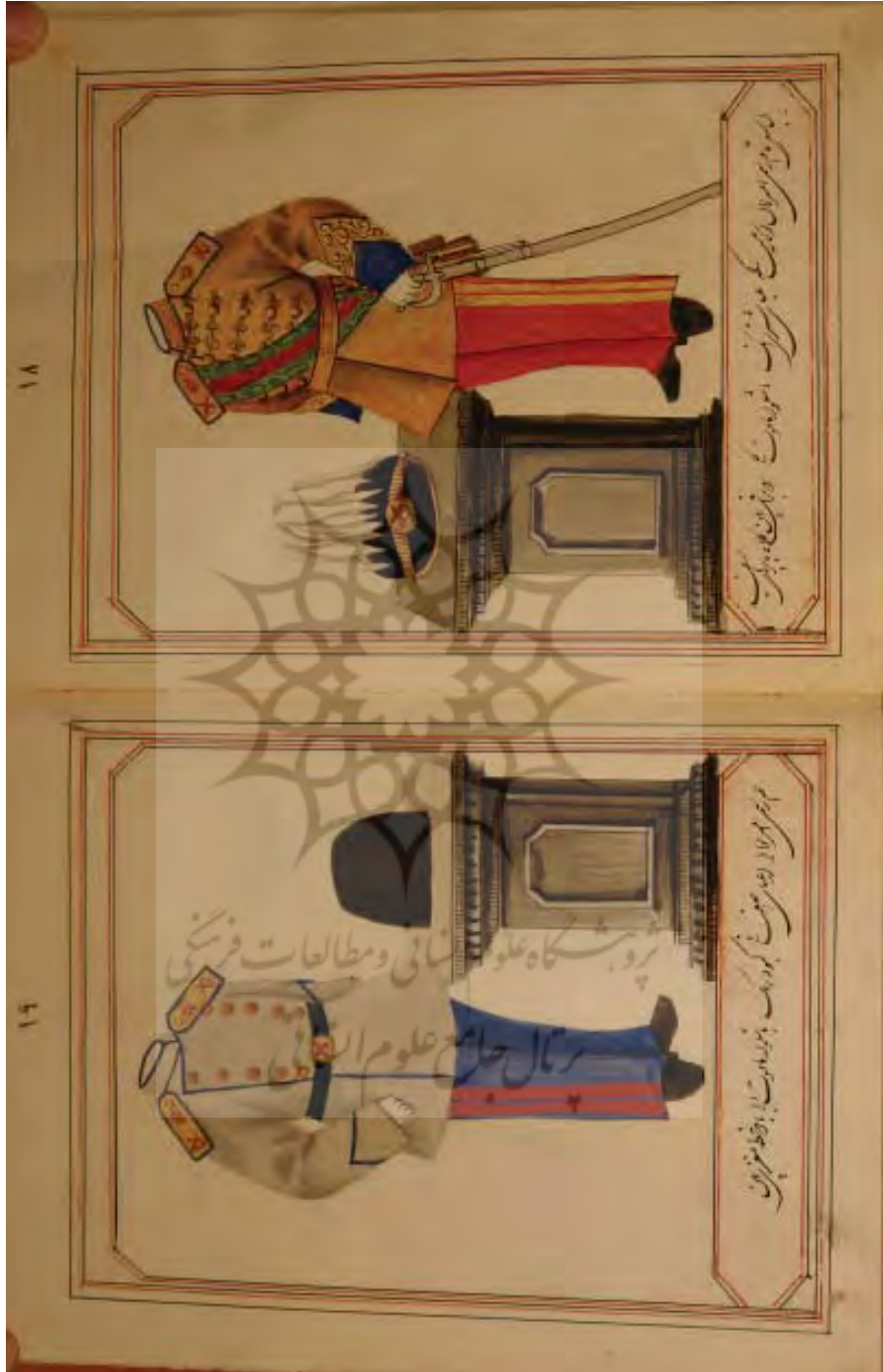
پیام بهارستان / ۲۵، س ۴، ش ۱۶ / تابستان ۱۳۹۱

نشان قشون: رساله مصور در معرفی البسه... / به کوشش علی بوذری

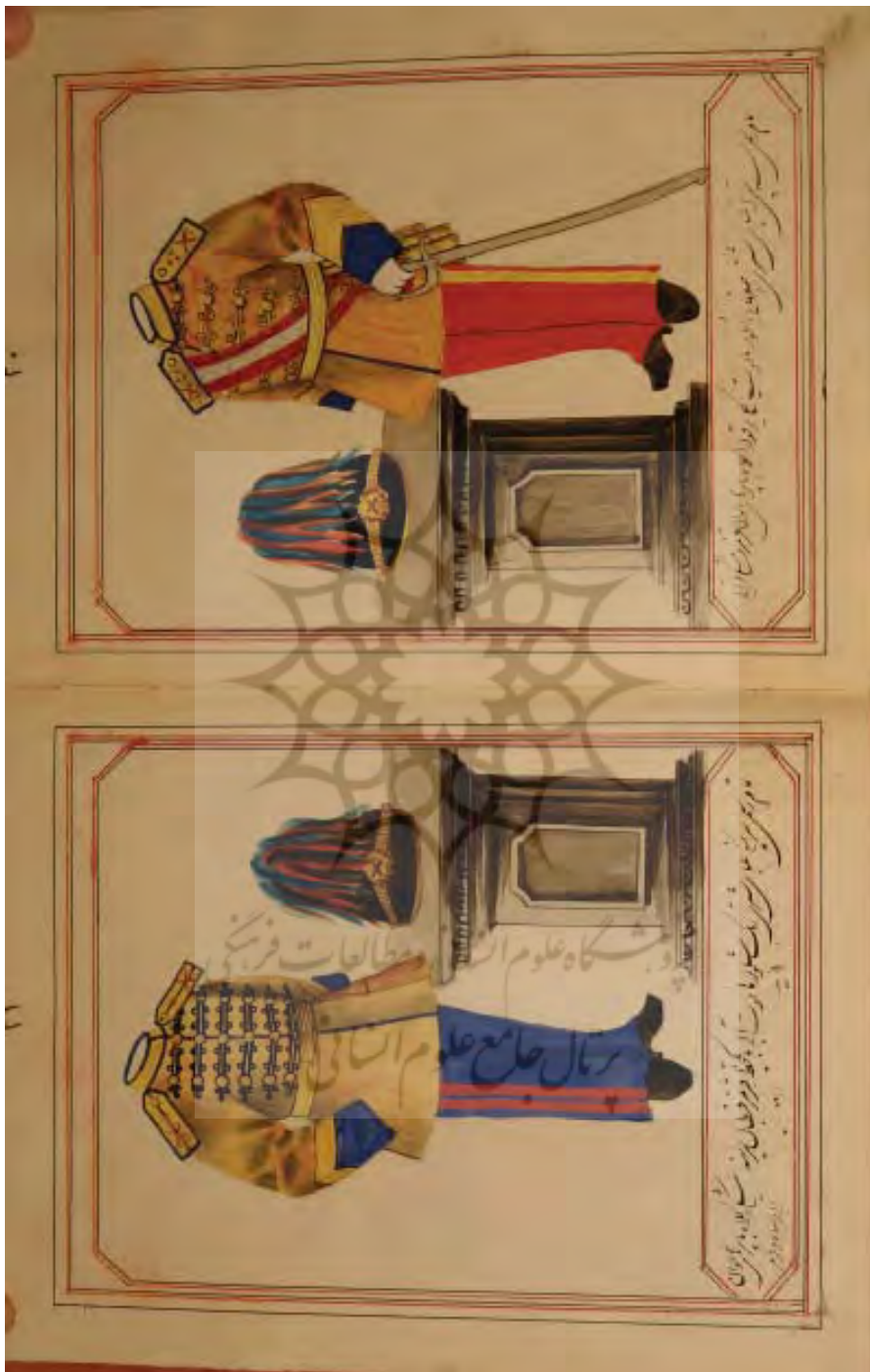
پیام بهارستان / ۴۰، س ۴، ش ۱۶ / تابستان ۱۳۹۱

نشان قشون: رساله مصور در معرفی البسه.../ به کوشش علی بوذری

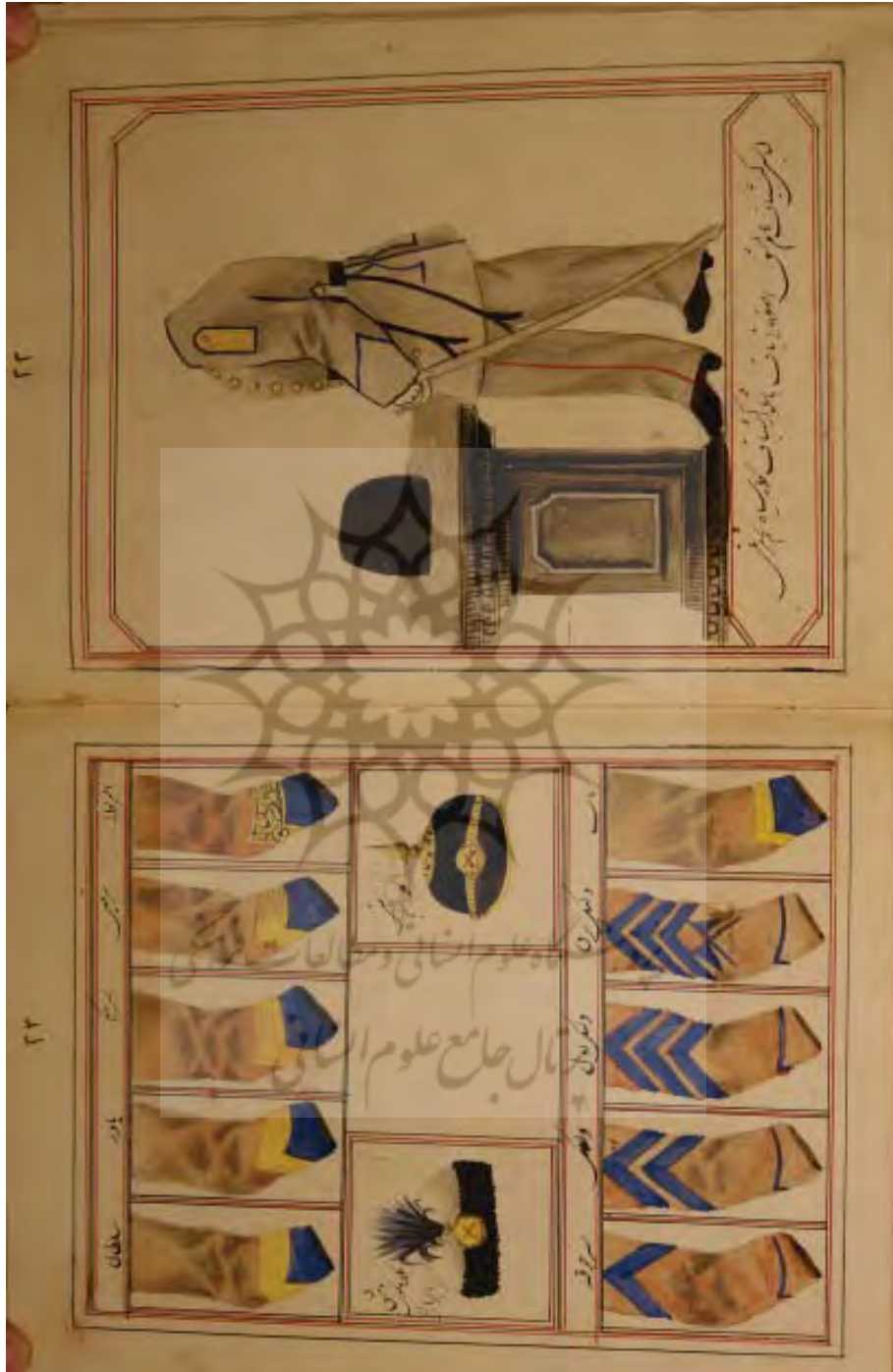
پیام بهارستان / ۲۵، س ۴، ش ۱۶ / تابستان ۱۳۹۱

نشان قشون: رساله مصور در معرفی البسه.../ به کوشش علی بوذری

پیام بهارستان / ۲۵، س ۴، ش ۱۶ / تابستان ۱۳۹۱

نشان قشون: رساله مصور در معرفی البسه... / به کوشش علی بوذری

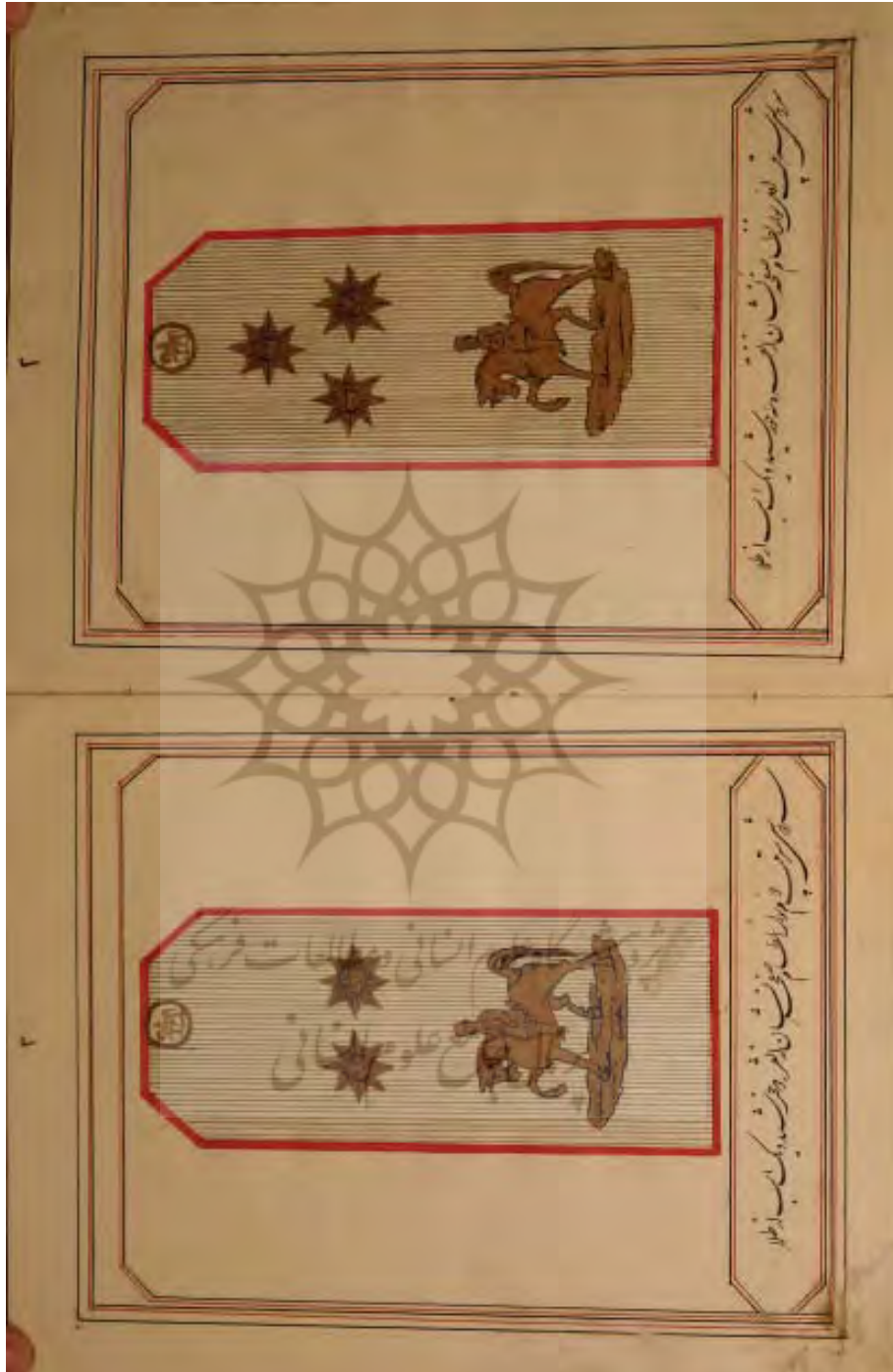
پیام بهارستان / ۲۵، س ۴، ش ۱۶ / تابستان ۱۳۹۱

نشان قشون: رساله مصور در معرفی البسه.../ به کوشش علی بوذری

پیام بهارستان / ۲۵، س ۴، ش ۱۶ / تابستان ۱۳۹۱

نشان قشون: رساله مصور در معرفی البسه... / به کوشش علی بوذری

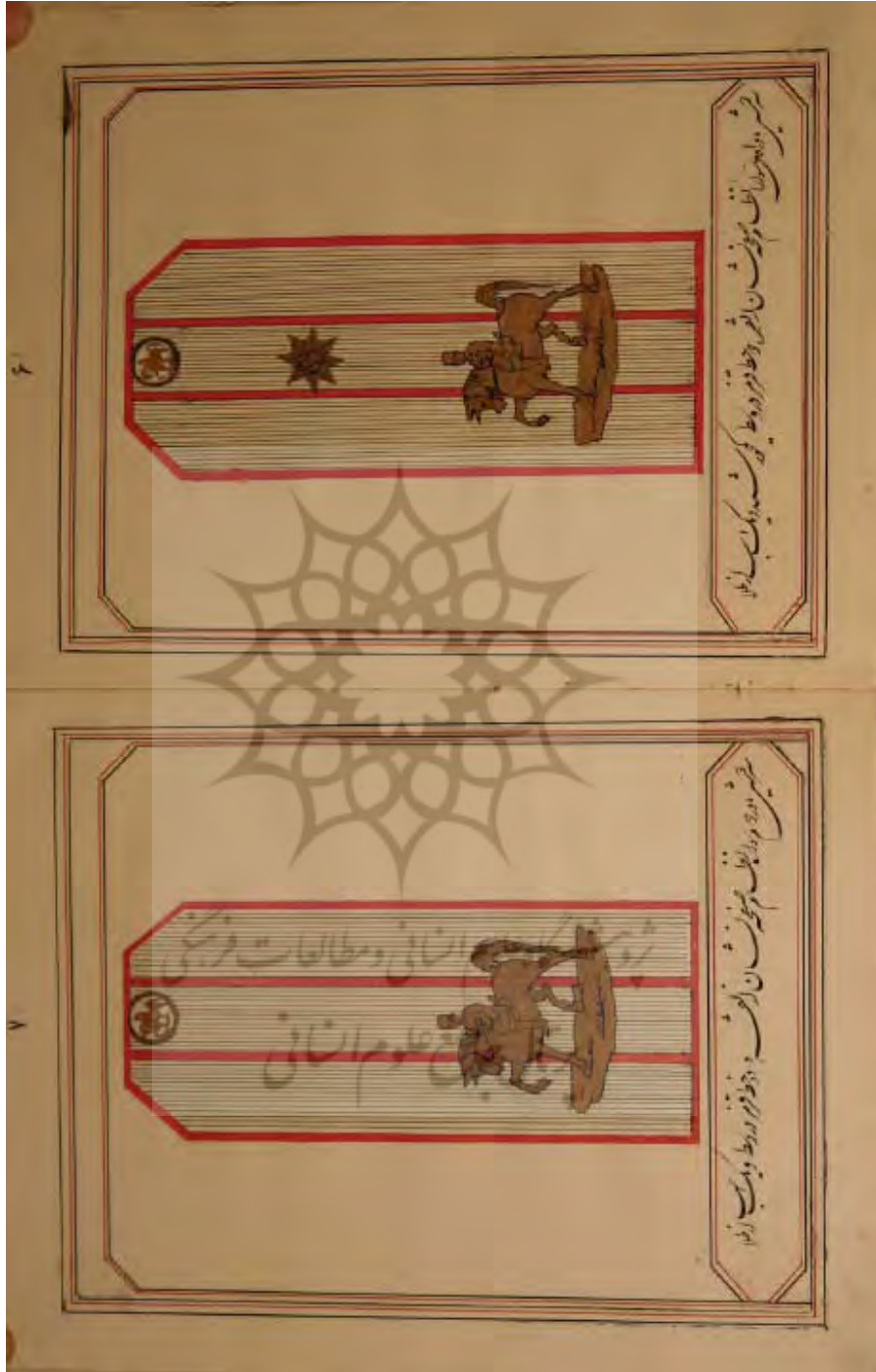
پیام بهارستان / ۲۵، س ۴، ش ۱۶ / تابستان ۱۳۹۱

نشان قشون: رساله مصور در معرفی البسه.../ به کوشش علی بوذری

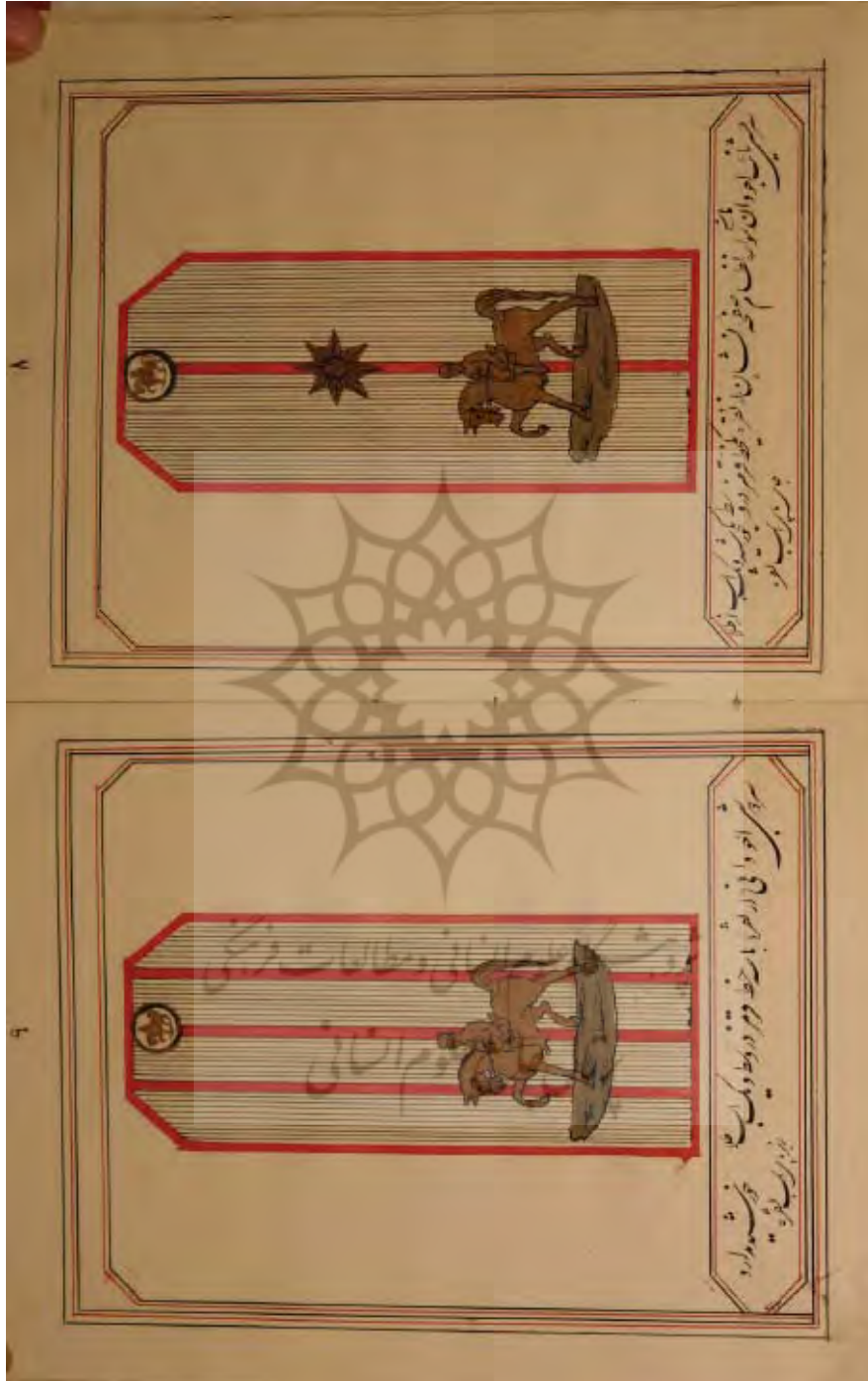
پیام بهارستان / ۲۰، س ۴، ش ۱۶ / تابستان ۱۳۹۱

نشان قشون: رساله مصور در معرفی البسه... / به کوشش علی بوذری

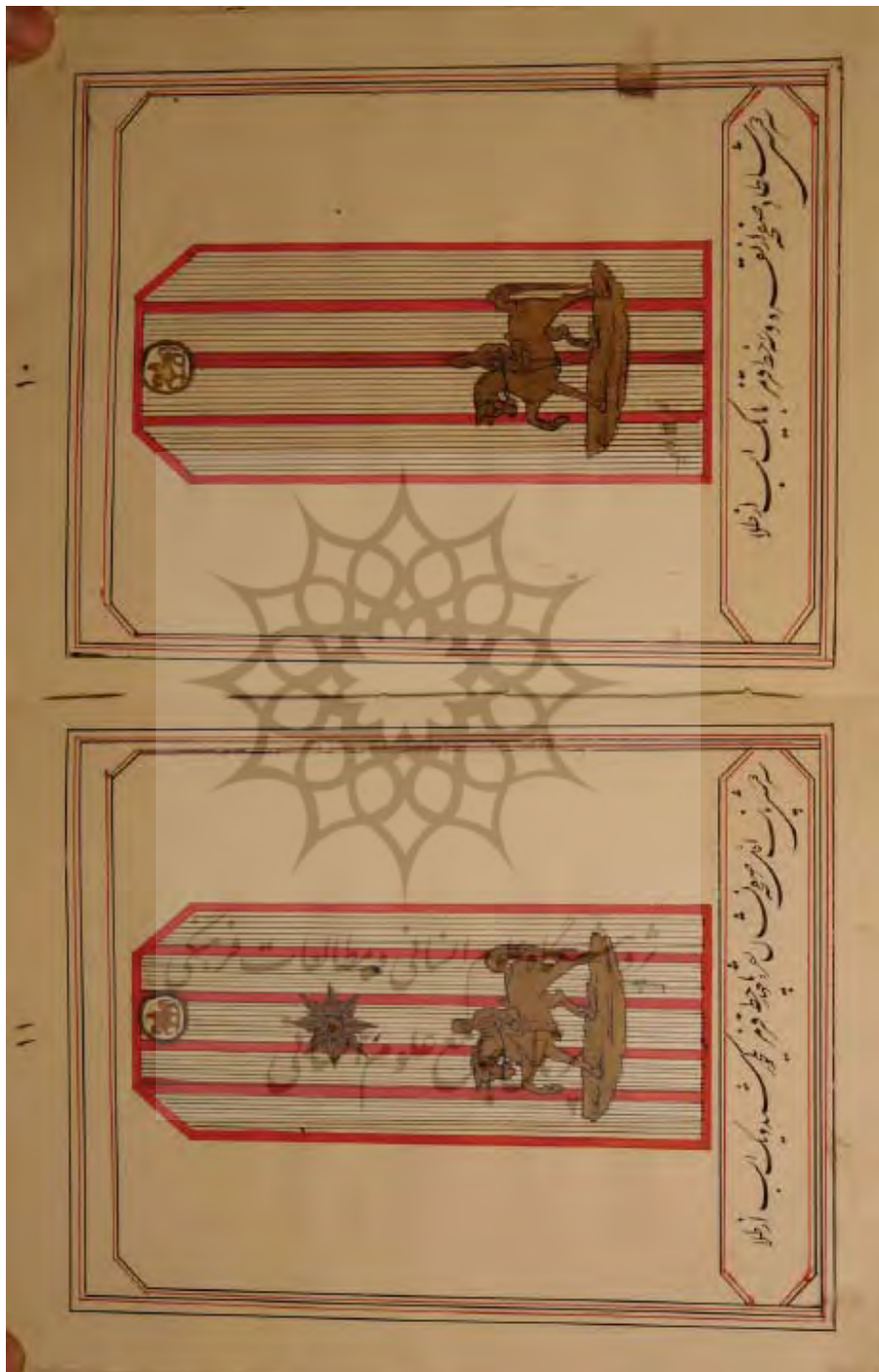
پیام بهارستان / ۲۵، س ۴، ش ۱۶ / تابستان ۱۳۹۱

نشان قشون: رساله مصور در معرفی البسه.../ به کوشش علی بوذری

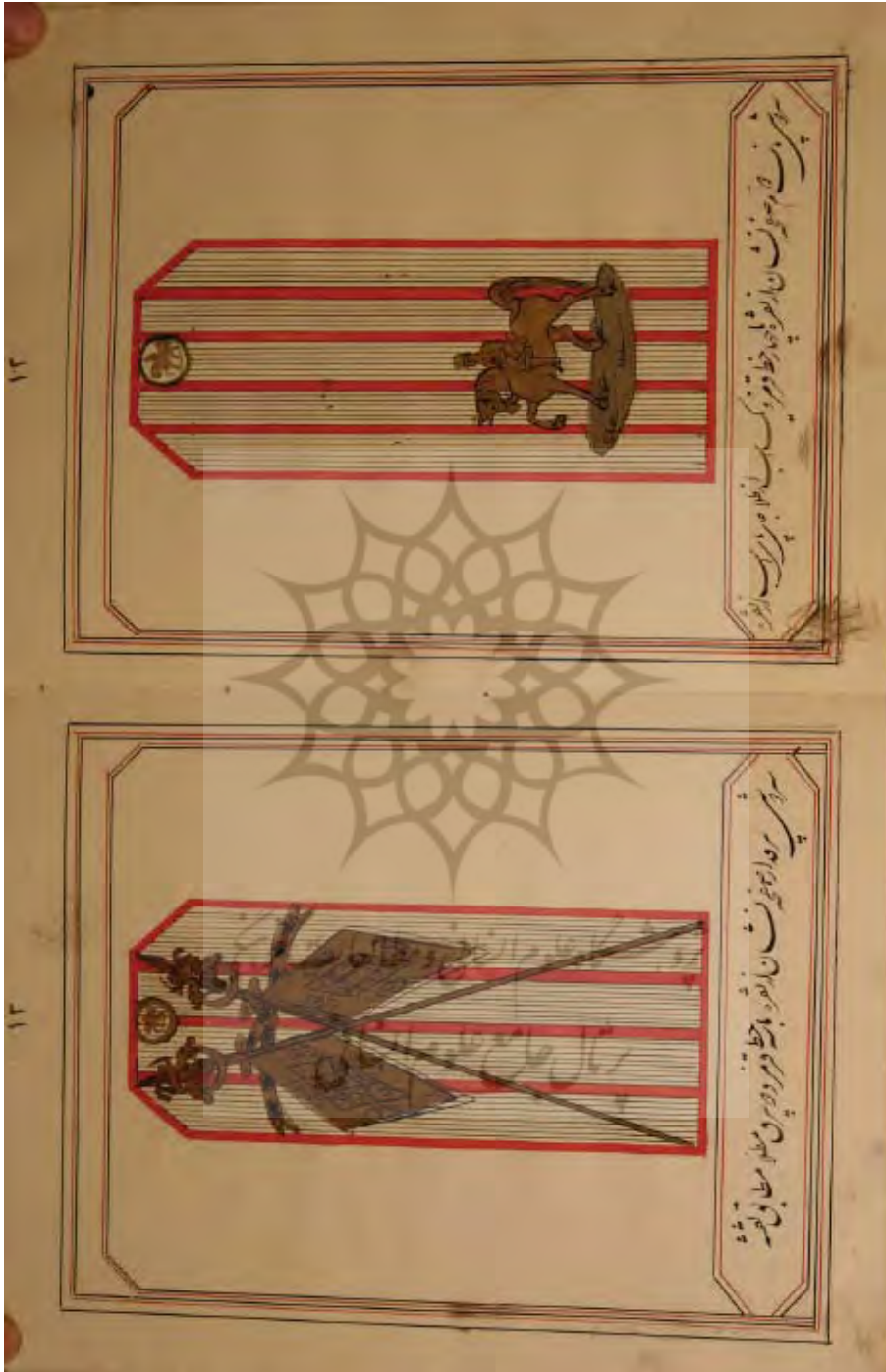
پیام بهارستان / ۲۴، س ۴، ش ۱۶ / تابستان ۱۳۹۱

نشان قشون: رساله مصور در معرفی البسه... / به کوشش علی بوذری

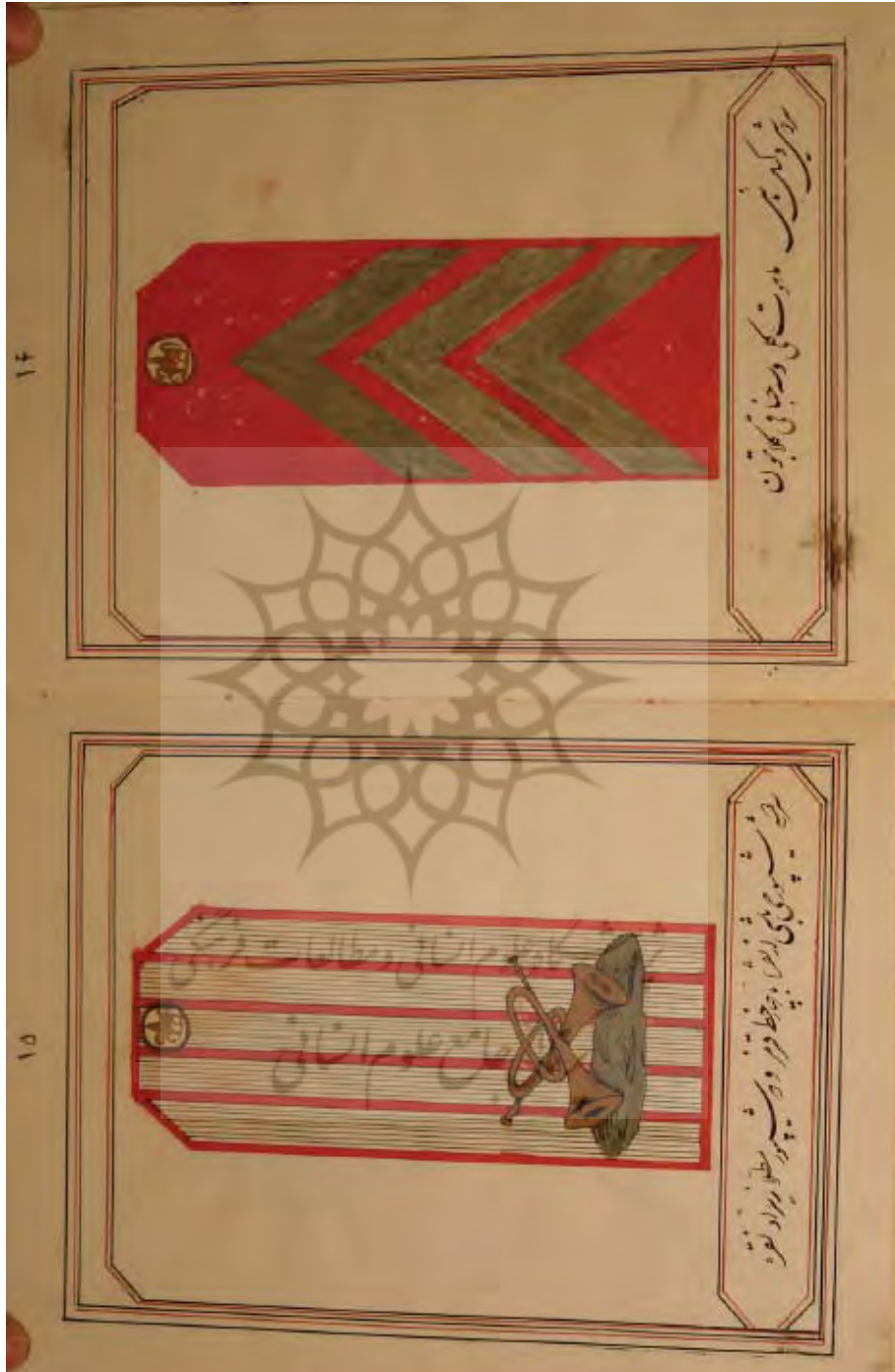
پیام بهارستان / ۲۵، س ۴، ش ۱۶ / تابستان ۱۳۹۱

نشان قشون: رساله مصور در معرفی البسه... / به کوشش علی بوذری

پیام بهارستان / ۲۴، س ۴، ش ۱۶ / تابستان ۱۳۹۱

نشان قشون: رساله مصور در معرفی البسه.../ به کوشش علی بوذری

پیام بهارستان / ۲۵، س ۴، ش ۱۶ / تابستان ۱۳۹۱

نشان قشون: رساله مصور در معرفی البسه.../ به کوشش علی بوذری

پیام بهارستان / ۲۵، س ۴، ش ۱۶ / تابستان ۱۳۹۱

نشان قشون: رساله مصور در معرفی البسه.../ به کوشش علی بوذری

پیام بهارستان / ۲۵، س ۴، ش ۱۶ / تابستان ۱۳۹۱

نشان قشون: رساله مصور در معرفی البسه.../ به کوشش علی بوذری

پیام بهارستان / ۲۵، س ۴، ش ۱۶ / تابستان ۱۳۹۱